

УДК 94(477.43):314.156.5“1946/1947”

Анатолій Марцінішин

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946–1947 РР. НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ ВУСТАМИ ОЧЕВИДЦІВ

У статті розглядається життєдіяльність сільського соціуму через призму усної історії на Хмельниччині у перші повоєнні роки. Аналізуються моделі поведінки і стратегії виживання пересічних громадян, їх оцінки політики радянської влади на тлі голоду 1946–1947 рр. у Хмельницькій області.

Ключові слова: Україна, голод, усна історія, стратегії поведінки.

Дослідження післявоєнних років і, зокрема, історії голоду 1946–1947 рр. на Хмельниччині, неможливе без залучення усних джерел. Адже історична пам'ять окремої сім'ї, кожної особистості, наповнена особливими рефлексіями, мотиваціями і своєрідними ціннісними орієнтирами. Усна історія дає можливість не лише зосередити увагу людини на її пам'яті, а й дає змогу глибше пізнати минуле, долучитися до нього, відчутти його зсередини, адекватно осмислювати історичні події. Хоча усні свідчення дистанційовані від самих подій, вони зберігають певну рефлексію, узагальнення та судження про історичне минуле і конкретні дані, пов'язані з особистістю. Треба мати на увазі, що усні джерела здебільшого є доволі суб'єктивними, однак саме ця індивідуальна візія цікава для дослідників.

Зміна соціально-політичної ситуації після Другої світової війни суттєво вплинула на емоційний стан, внутрішній духовний світ, культуру та повсякденність простого трудівника, на довгий час зробивши його, так би мовити, “мовчазною більшістю”. Намагаючись нічим не затьмарити “успіхів повоєнної відбудови”, сталінське керівництво на довгий час наклало табу на цю тему. Про страшне лихо заборонялося не лише відкрито говорити, писати, а навіть думати. Згодом категорична заборона перетворилася на політичну установку, ідеологічну догму і набагато пережила своїх творців. Тривале замовчування масштабів і наслідків післявоєнного лиха криється, перш за все, в тоталітарному, закритому характері тогочасної радянської держави. Тому на сьогоднішній день свідчення очевидців тих подій є одним із елементів розкриття справжньої історії голоду 1946–1947 рр. Адже за допомогою опитувань інформантів розкриваються цінності, традиції, стереотипи, страхи та надії (реалізовані й не здійснені) окремо взятої людини.

Ключовим елементом розповідей у дослідженні тематики голоду є з'ясування особливостей повсякденного життя селян Хмельниччини, що стосується моделей поведінки, одягу, взуття, їжі, побуту, житла тощо.

Українське село вийшло з війни зі зруйнованою матеріально-технічною базою, великою втратою працездатного населення. Воно не змогло протистояти сильній засусі 1946 р. До того ж селянство було виснажене непомірними податками та примусовими позиками. Особисте присадибне господарство всіляко утискалося. Життя більшості громадян після війни балансувало на межі голоду.

Гладун Ніна Василівна (жителька с. Біла) так розповіла про тяжкі післявоєнні роки: “У 1946 році все висохло, навіть качаника не було з кукурудзи, бур'яну не було, лободу люди їли, то потім не було де знайти, на товтрі завжди росла, але якийсь чоловік всю лободу і кропиву висмикав, щоб їсти. Перед жнивами маму

придбали додому, бо не могла йти, а брат пас 16 кіз за їду, тай так виживала, мамі виписували 1 кг вівса. А мене кликала дівчина в світ, мама теж казала йти, дала верету, обрус, дорожку щоб обміняти. Тай йдемо як на Чемерівці, по дорозі на полі горох: ми стали вишпортувати насіння з землі і їмо. Прийшли в Гусятин на поїзд, їздили товарним, в такий не пускали, бо мали воші, але все одно треба було грошей, але так пустили, бо плакали. Куди їхали, не знаю: приїхали на станцію Журинь, там ніхто не пускав на подвір'я, ніхто води не давав, то ми далі йшли, прийшли в якусь хату, нас жінка приймила: дала лимішки, пустила в другу хату, вона постійно пускала людей, що приходили за їжею, а чого в другу хату, ми не знали, нам потім люди сказали, бо там гадюки в неї, казала, що хтось наслав, то вдень не вилазили, а вночі було повно, ми дуже боялися, тай пішли дали, їхали, злізли на станції Пишківці ще трохи пройшли було чотири села разом: Білявинці, Бамбулівці, Гусівці і Пекліківці, і в кожному селі церква, такі хати, що під кожною подвали і повно бараболь, а села побиті, людей дуже мало, то завали розбирали залазили, витягували ті гнилі бараболі і вибирали той крохмаль. Нас приймили в хату: спочатку дівчинка Настунька без руки була, батьків не було, потом приїхали і батьки з поля такі росли, гарні. Теж дозволили бути, ми спали в стодолі, через воші до хати не пускали, город був десь 60 сотих і все було: грядки, то ми все те сапали, а вони на поле їздили, а коли їх не було, то ми картоплю витягували. Ще там жінка жила з Росії з сином, каже, щоб ми тікали, бо це бендери, вони вас лагодять, у них під лісом є хата, але не ходять, бо партизани пильнують, а нас годують, щоб ми там жили, через день знову та жінка каже, щоб тікати. Було песенятко в них, вечором до стодоли йдуть хлопці всі в крові, всі розбираються, миються розібрали підлогу, а там льох: вони туди залзли і їх закрили. Зранку ми тікали та дівчинка нас доганяла, але не догнала, старших не було, так ми звідти втікли" [7].

На основі оприлюднених документів, наукових розвідок учених відомо, що серйозні продовольчі труднощі стали відчутними у республіці вже навесні 1946 р. А в другій половині 1946–1947 рр. значні райони Центральної, Східної та Південної України охопив справжній голод. За офіційними даними, голодувало близько 3 млн осіб колгоспного населення республіки [3]. Але, враховуючи той факт, що влада на місцях у багатьох випадках намагалася применшити розміри лиха і подавала республіканському та союзному керівництву занижені дані про тих, що голодують, яких в офіційній статистиці називали "потерпілими від дистрофії", можна вважати цю цифру значно заниженою.

Приховані за соціалістичного періоду і недавно розсекречені документи розповідають про ті жахливі страждання, що їм довелося терпіти голодуючому населенню багатьох областей тодішньої Української РСР [8]. Люди вдавалися до крайніх заходів, навіть до канібалізму. Рятуючись від голодної смерті, мешканці деяких областей Наддніпрянщини, як і в інших місцевостях Росії, Білорусії, Молдавії, намагалися виїхати і виїздили для пошуків продовольства у ті регіони країни, що не потерпіли від посухи. Чи не найголовнішим з них виявилася Західна Україна.

Оминаючи загороджувальні загони, натовпи голодуючих рушили за хлібом у Західну Україну, сподіваючись врятувати себе та свої сім'ї. Релігійні та національно свідомі західні українці виявляли справжнє християнське милосердя та співчуття до сотень тисяч голодуючих східних земляків, повсюдно проявляючи до них гостинність і допомогу.

Рятувалися від голоду, працюючи в колгоспі. Ось як описує свою роботу Галина Сергіївна Войтов, жителька с. Летава: "Голод був, але в нас в інтернаті ніхто не помер, голодували на селі. Померло щось 90 чоловік. А на весні хто міг йти на роботу, то на полю варили баланду, давали їсти тільки тим, хто працює, хто не міг, то приносили з поля, хоть чуть-чуть. Були такі, що сапали і падали на

рядкові, бо дадуть їсти, пухли від голоду. Декого навіть записували, що працює, щоб занести пайок” [4], “Колгосп годував, на поле вивозили їсти тим, хто працював” [20].

Та стримати натиск голодного люду на колгоспну ниву представники влади не змогли: явище стало надто масовим. Станом на 15 липня 1947 р. в області зареєстровано 352 крадіжки зерна, зрізано 2 090 кг колосків, викрадено 1 878 снопів. Непоганий врожай 1947 р. дещо пом’якшив страждання голодуючих. Слід зазначити, що голод 1946–1947 рр. найбільше вразив південні райони області, а також глибинні села, віддалені від залізниць, що зв’язували Поділля із західно-українськими землями [19, с. 184].

27 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП (б) ухвалили постанову “Про економію витрачання хліба в країні”, за якою було визнано за необхідне зменшити витрати державних хлібних ресурсів, звузити контингент сільських мешканців, які користувалися державною допомогою, зняти з пайкового забезпечення хлібом у містах і робітничих селищах частину непрацюючих дорослих утриманців та урізати іншим утриманцям норми видачі хліба за картками. Зокрема, під таку “економію” лише у сільській місцевості підпадали 2 892 100 осіб, котрих позбавили хлібних карток. 5 жовтня 1946 р. М. Хрущов отримав телеграму від Й. Сталіна, у якій настійливо-суворо наголошувалося на необхідності “...ліквідації відставання з хлібозаготівель, затвердити п’ятиденні завдання зі здачі хліба державі для кожного колгоспу й радгоспу” [22]. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1946 р. “Про здійснення додаткових заходів щодо економії та витрачання хліба” були вжиті відповідні заходи, спрямовані, зокрема, на зменшення постачання хлібом населення. Починаючи з 1 листопада 1946 р., при випіканні хліба в Україні до житнього або пшеничного борошна домішували 40 % вівсяного, ячного та кукурудзяного.

Посилювало драматизм й трагізм ситуації те, що забираючи хліб у населення своєї країни, вилучаючи останні “колоски” й крихти в українських родин, сталінське керівництво збільшувало постачання зерна за кордон до європейських країн, де також була посуха, передовсім до країн “народної демократії”. Майже 2,5 млн тонн зерна упродовж 1946–1947 рр. було вивезено до Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, а також у Фінляндії та Франції, переважно у вигляді безкоштовної допомоги, ставлячи понад усе “ідеологічні” принципи [3].

Одяг та взуття, яких катастрофічно не вистачало, селяни шили самі. Гоцуляк Василь Микитович так описав тогочасний гардероб: “Валянки та калоші самі клеїли, дома купляли камори, валянки шили. Такий був одяг, ну і кирзові чоботи я собі купив, а дядько, то аж в Дніпропетровську купив, трудно було дістати, ну а то такі черевики Смотрицькі, тут саме більше по взуттю, черевики “румунки” жіночі, дівкам вони ще доходять обшиті михом короткі холявки, ну і черевики, потому сапожки шили з широкими халявами, “боти” жіночі, а хлопці всі ходили в валянках, калошах, клеїли, валянки шили. Потім з’явився “бобрик” – шили піджаки, гарні, в мене він ще є, потом “трюш”. Були шерстяні костюми, чорні рубашки “бобки” [9].

Житель с. Цикова на те саме запитання відповів: “Одяг: куфайка, штани радні з полотна мама шила вручну, навіть було, що в післявоєнний період німці залишали машини, то ми з сусідом ходили туди, то принесли німецькі палатки, кинули в яму, погребу не було, і тримали телятко, йому кидали переїди і сховав ту палатку, потім з неї шили штани маскеровочні” [5].

Мешканка с. Залуччя Гафія Опанасівна Деренівська згадує: “Не було нічого ні вдягатися, ні взуватися, навіть солом’яники плели” [10].

На те саме питання жителі сіл Біла та Летава відповіли: “Дехто мав у чому ходити, бо були живі батьки. “Одівалися, що було, мама купила кожаний кафтан” [12]. У декого залишився одяг з війни: “Пальта були військові, ще з війни залишилися” [11].

Олена Петрівна Левенець, жителька с. Чорна, зазначила: “Дід Василь був майстром: людям справляв капці, а тато шив валянки, я й трусів не мала. Дід мав штани зшиті на верстаті з волосянки, варили бузину, пхали в баняк і варили, то дід Василь в такому і похований” [14].

Багато одягу селяни виготовляли самі, оскільки не було коштів на те, щоб їх придбати. Жителька с. Чорна Любов Григорівна Синькова розповіла: “Одні капці були на всю сім’ю, можна було купити, але не було за що, як тата розкулачили, то не було нічого. Одяг носили ще давній, хто мав, а так прями новий з конопель, красили в бузині. Мочили, терли, прями, я сама прями – зараз такого не можу показати, була валовина спідниця в бузині закрашена, так ходили. Я сама ходила в тій спідниці, брали ті коноплі і прями, робили полотно, білили, шмаття шили, сорочки, спідне, штани” [20].

Але речі не були головним пріоритетом, коли панував голод. Житель с. Черче зауважив: “Раніше я мав всьо; костюми шикарні – це мій тато привіз з фронту, костюми і плаття він навіз багато і це забрав з мене і поїхав у западну міняти за хліб, щоби було як прожити” [15].

У 1947 р. смертність стала переважати народжуваність. Старожили й архівні документи свідчать, що навесні 1947 р. люди харчувалися листям, квітами білої акації, мерзлою картоплею, половою, споживали трупи тварин. Пік голоду припав на червень 1947 року. В області було зареєстровано 55 598 хворих на дистрофію, з них померло 2 047 осіб [19, с. 183].

Найбільше вражає інтерв’юерів, які досліджують голод – раціон. Під час інтерв’ю на запитання “що було їсти?” респонденти відповідали по-різному. Куровський Вячеслав Северович зазначив, що “... їсти хотів, бараболі гнили збирали, бур’ян їли, лободу, пиріг з лободи пекли. Мама взяла горошки (кукурудзу), пішла до льоху, втерла на жорнах, кашу варила і сказала, щоби я запам’ятав і тоді гаряче впало на руку і обпекло, до сьогодні є знак” [13].

Олена Петрівна Левенець розповіла: “Картоплі за німців було багато на полі, тому що роздали площу людям. Осіню таке болото, що нічого не пронесеш, їх засипали в ями на полі, вони там спарилися, навесні розбирали ями потім теребили, як варені, сушили, терли на муку і робили блінчики, була ще корова – молоком спасалися, ті бліни дуже воняли, неможливо було їх їсти, але мусіли. А коли жону пасти худобу, беру торбинку, бабушка накидає тих блінчиків, я пасла з дівками, то одної тато був головою сільської ради, а другої зав. току, моєї мами двоюрідний брат, вони байди хліба їли, ділилися зі мною ними, а я з ними блінчиками” [14].

Ганна Гнатівна Лопато згадує: “Голод пам’ятаю: одна дочка була з 1947 року, спасалися тим, що було, але дуже допомагало те, що чоловік був рибак та мисливець, то був такий період, що ворон стріляли, багато було мисливців, тай все повибивали. Трави всілякі, які були с’єдобні, листя з липи” [15].

На те саме запитання Геросія Іванівна Стоянська відповіла: “Голод пам’ятаю. Прийшли Великодні свята, курка знесла одне яйце, тай зварила синові його, тай все, а так щіпали лободу. Бурачки появилися молоді – бурячиння, чого нащипав з того і суп варили” [21].

Найголовнішим годувальником у сім’ї була корова. Про це розповідає більшість респондентів: “...корова була, тай так вижили” [1], “У нас була корова, то вдоїмо молока, який стакан муки, зваримо бевки якоїсь” [6], “У нас не було голоду, бо була корова...” [16], “Голод пережили бо була корова, мама варила усе

на молоці, сідали усією сім'єю, тай їли з однієї миски” [2], “... хату розшивали, щоб соломою корову нагодувати” [18].

Щоб було що їсти, селяни ходили по полю і збирали усе, що знайдеться, “...на поле йшли торішні бараболі вибирали і їх їли” [23], “...їли усе, люди повизбирували попід мури усе: лободу, кропиву, бурян” [10], “...ходили по полю, гнилі бараболі збирали, їли, мій чоловік то спух від голоду, нічого не хотів їсти, але спасся” [19], “...Ходила кропиву збирала, картоплю гнилу, їх додому, там сушили і їли, також лободу рвали... Мама відправляла нас на поле щоб збирати горох, що посадили дома, щось зварить з того гороху” [24].

Траплялися випадки коли голоду в сім'ї не було: “Голод я не знала, тільки їли трошки менше” [25].

Наукова цінність цих свідчень полягає в тому, що вони містять різнопланову і надзвичайно важливу інформацію для з'ясування повсякденного життя селян Хмельниччини у період голоду 1946–1947 рр.

У 1947 р. смертність населення в Україні збільшилась в 1,7 разів. Від голодоморного жахиття, за даними різних дослідників, померли від 100 тис. до 8 млн. людей [17]. Чисельність людей, що голодували в регіоні, потребує ретельних підрахунків.

Вивчення проблеми голодомору 1946–1947 рр. на регіональному рівні є нагальним завданням науковців. Необхідно виявляти та вивчати документи місцевих архівів, записувати спогади-свідчення людей, які самі пережили це лихо чи були його свідками, на цій основі створювати збірники документів і матеріалів про голод у селах, селищах, районах, містах, областях України, за можливості, складати поминальні списки жертв голодоморів, створювати й видавати Книги пам'яті. Історію голодоморів жителям регіонів можуть донести експозиції краєзнавчих музеїв, створені на документальних матеріалах та свідченнях земляків. До пошукової діяльності має долучитися учнівська, студентська молодь, широкі кола громадськості. Головна мета такої роботи – гідне вшанування пам'яті убієнних голодом, виховання усвідомлення необхідності побудови суспільства

Список використаних джерел

1. *Інтерв'ю* з Бачинським Анатолієм Григоровичем, 1930 р. н., с. Цикова Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
2. *Інтерв'ю* з Бойко Ніною Профирівною, 1928 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
3. *Веселова О. М.* Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 109.
4. *Інтерв'ю* з Войтовою Галиною Сергіївною, 1933 р. н., с. Летава Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
5. *Інтерв'ю* з Галагозою Зінаїдою Темофіївною, 1933 р. н., с. Цикова Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
6. *Інтерв'ю* з Генсіровською Людмилою Митрофанівною, 1932 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
7. *Інтерв'ю* з Гладун Ніною Василівною, 1931 р. н., с. Біла Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
8. *Голод в Україні. 1946–1947: Документи і матеріали.* – С. 28–30, 54–55, 133–134, 159, 179, ін.
9. *Інтерв'ю* з Гоцуляком Василем Микитовичем, 1939 р. н., с. Степанівка Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
10. *Інтерв'ю* з Деренівською Гафією Опанасівною, 1916 р. н., с. Залуччя Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
11. *Інтерв'ю* з Канищук Ніною Іванівною, 1937 р. н., с. Біла Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
12. *Інтерв'ю* з Козмін Докією Василівною, 1941 р. н., с. Летава Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
13. *Інтерв'ю* з Куровським Вячиславом Северовичем, 1929 р. н., с. Черче Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
14. *Інтерв'ю* з Левенець Оленою Петрівною, 1934 р. н., с. Чорна Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
15. *Інтерв'ю* з Лопатою Ганною Гнатівною, 1922 р. н., с. Черче Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
16. *Панченко П. П.* Запотаємнений голод сорокових... // Неопалима купина. – 1995. – № 5–6. – С. 157–170.
17. *Перковський А. Л., Пирожков С. І.* Демографічні втрати

народонаселення Української РСР у 40-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 22–23; *Маковійчук І. М., Пилявець Ю. Г.* Голод на Україні у 1946–1947 рр. // УІЖ. – 1991. – № 10. – С. 13; *Білас І. Г.* Голокост на Україні в 1946–1947 роках. Особливості діяльності карального апарату // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. – Мюнхен. – 1992. – С. 76; *Веселова О. М.* Тоталітарна держава СРСР – призвідець голоду 1946–1947 рр. в Україні. – У кн.: Третій міжнародний конгрес українців 26–29 серпня 1996 р. Історія. – Харків. – 1996. – С. 152; *Портрет* темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Кн. 1. 18. *Інтерв'ю* з Рачок Марією Леонтівною 1937 р. н., с. Летава Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 19. *Рибак І. В.* Наш край і історії України. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2007. – 260 с. 20. *Інтерв'ю* з Синьковою Любою Григорівною 1927 р. н., с. Чорна Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 21. *Інтерв'ю* зі Стояньською Геросією Іванівною 1922 р. н., с. Черче Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 22. *Телеграма* Ради Міністрів СРСР Раді Міністрів УРСР про незадовільний хід хлібозаготівель. (5 жовтня 1946 р.) // Голод 1946–1947 років в Україні. Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 86. 23. *Інтерв'ю* зі Швидким Василем Григоровичем 1933 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 24. *Інтерв'ю* з Ямяк Тетяною Василівною 1932 р. н., с. Біла Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 25. *Інтерв'ю* з Якемишиною Лідією Федорівною 1935 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.

Анатолій Марцінишин

ПОВСЕДНЕВНА ЖИЗНЬ ВО ВРЕМЯ ГОЛОДА 1946–1947 ГГ. НА

ХМЕЛЬНИЧЧИНЕ УСТАМИ ОЧЕВИДЦЕВ

В статтє рассматривается жизнедеятельность сельского социума в контексте устной истории в Хмельницкой области в первые послевоенные годы. Анализируются модели поведения и стратегии выживания рядовых граждан, их оценки политической советской власти на фоне голода 1946–1947 гг. в Хмельницкой области.

Ключевые слова: Украина, голод, устная история, стратегии поведения.

Anatoliy Marcinyshyn

EVERYDAY LIFE OF HUNGER 1946–1947 YEARS ON KHMELNYTSKY REGION

BY MOUTHS OF EYEWITNESSES

In the article the live lihoods of rural society through the prism of oralhistory in Khmelnytsky region in the early post-war years. Analyzed behaviors and coping strategies of ordinary citizens play truth about the famine of 1946–1947 in Khmelnytsky region.

Key words: Ukraina, hunger, oralhistory, behavior strategies.